

ВІДГУК
офіційного опонента, доктора психологічних наук,
професора, професора кафедри психології
факультету психології, педагогіки та соціальної роботи
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Балахтар Валентини Візіторівни
на дисертацію Яремчишина Марка Михайловича «Психологічна
відповідальність лідерів організацій різних соціо-культурних середовищ»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
з галузей знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»,
07«Управління та адміністрування» за спеціальностями
053 «Психологія» 073 «Менеджмент»,

Актуальність тематики дисертаційного дослідження. В українських реаліях сьогодення проблема психологічної відповідальності лідерів організацій різних соціокультурних середовищ набуває особливої ваги. Умови кризового суспільства змінюють соціокультурні орієнтири та підходи до лідерства. За таких обставин феномен психологічної відповідальності лідерів організацій потребує системного наукового переосмислення. Лідери як соціально значущі фігури не лише ухвалюють рішення в межах організацій, а й опосередковано впливають на відтворення культурних норм, підтримання традицій та формування ціннісних орієнтирів спільнот, у межах яких діють. Водночас сучасні виклики й загрози висувають підвищені вимоги до ефективності лідерства як здатності забезпечувати стійкість організації, підтримувати соціальну довіру та спрямовувати розвиток у ситуаціях невизначеності. Це зумовлює потребу не лише уточнювати наявні психологічні підходи до лідерства, а й поглиблювати дослідження внутрішніх психологічних передумов відповідальної лідерської поведінки.

Вирішальним чинником у цьому контексті постає соціокультурне середовище як простір, що визначає особливості взаємодії та лідерських проявів. У його межах формуються специфічні норми взаємодії, очікування щодо поведінкових патернів лідера, критерії прийнятності тих чи тих управлінських рішень. Соціокультурний контекст істотно коригує зміст моральних орієнтирів лідера та способи, якими виявляється його психологічна

зрушення у переосмисленні підходів до лідерства, у зміні вимог до особистості лідера, рівня його відповідальності та підзвітності спільноті. Це підсилює потребу в цілеспрямованому вивченні психологічної відповідальності лідерів з урахуванням різних соціокультурних контекстів, у межах яких по-різному формуються очікування щодо лідера, вимоги до прозорості його дій та моральні критерії їх оцінювання.

На наш погляд, цілеспрямоване вивчення психологічної відповідальності лідерів організацій у різних соціокультурних середовищах є перспективним вектором розвитку сучасних психологічних досліджень, оскільки прояснює низку малодосліджених феноменів, пов'язаних із усвідомленням та переживанням власної відповідальності лідерами, розумінням індивідуальних, соціальних і культурних чинників, що безпосередньо впливають на ухвалення управлінських рішень, їхні наслідки для людей, спільнот і збереження ціннісно-смыслового простору суспільства.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх наукова новизна. Наукові положення, висновки і результати, які представлено в дисертації Марка Михайловича Яремчишина варто оцінити як теоретично, методично й емпірично обґрунтовані й достовірні.

Дисертаційну роботу характеризує чіткість у визначенні об'єкта, предмета, мети та завдань дослідження. Ґрунтовно описана методологія дослідження та комплекс теоретичних, емпіричних і статистичних методів, що уможливають розв'язання поставлених завдань. Надійність результатів дослідження забезпечується також наскрізним характером зв'язку між етапами дослідження, репрезентативністю вибірки, відповідністю діагностичного інструментарію критеріям надійності та валідності, наявністю математичних методів обчислення та методів статистичної оцінки експериментальних даних, апробацією результатів дослідження на науково-практичних заходах.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків та результатів, представлених у дисертації. Безсумнівною є достовірність висвітлених у роботі результатів, підкріплених застосуванням різнобічного комплексу валідних психодіагностичних методик та сучасних методів математико-статистичного аналізу.

Дисертація має безперечну наукову новизну та інноваційний характер, бо в ній уперше на теоретико-емпіричному рівні здійснено цілісне дослідження психологічної відповідальності лідерів організацій різних соціокультурних середовищ, уточнено її зміст і структурні компоненти, змодельовано

взаємозв'язок із особистісними характеристиками лідерів та параметрами соціокультурного контексту, а також запропоновано й апробовано програму розвитку психологічної відповідальності лідерів.

Результати емпіричного дослідження показали, що побудована автором теоретично-гіпотетична модель психологічної відповідальності лідерів організацій різних соціокультурних середовищ отримала переконливе емпіричне підтвердження: виокремлено її ключові структурні компоненти, виявлено статистично значущі зв'язки з особистісними характеристиками лідерів і специфікою соціокультурного контексту, засвідчено ефективність розробленої програми розвитку психологічної відповідальності.

У роботі розширено й доповнено теоретико-методологічні уявлення про психологічну відповідальність лідера як особистісну властивість: уточнено її авторське визначення в мікросоціокультурному середовищі як суб'єктивного сприйняття значущості власних дій та їх наслідків у контексті інтернальної атрибуції, поглиблено розуміння цього феномену в межах психоаналітичних підходів, окреслено його специфіку в моделях американського, азійського та європейського соціокультурних просторів, обґрунтовано науковий підхід до психологічної відповідальності лідера в кризових умовах сучасної російсько-української війни, а також систематизовано уявлення про неї як системоутворюючий чинник ефективного управління персоналом, що підлягає інституціоналізації в HR-процедурах і може цілеспрямовано формуватися через структуровані формувальні програми розвитку лідерських компетентностей.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що на основі проведеного дослідження розроблено науково обґрунтовані підходи до діагностики та розвитку психологічної відповідальності лідерів організацій різних соціокультурних середовищ. Побудована автором модель впливу психологічної відповідальності лідерів на показники ефективності управління персоналом організації може бути використана у діяльності HR-служб, центрів розвитку лідерства, психологічних служб організацій для удосконалення процедур відбору, оцінювання та навчання керівників, а також для включення відповідальності до профілів компетентностей і системи ключових показників ефективності.

Запропоновані в дисертації практичні рекомендації та програма цілеспрямованого розвитку психологічної відповідальності лідерів, апробована у формувальному експерименті, можуть слугувати основою для тренінгових курсів, програм підвищення кваліфікації та супервізійної підтримки керівників в

умовах тривалих кризових викликів, зокрема російсько-української війни, а також доцільно впроваджувати в освітній процес підготовки психологів, управлінців, фахівців з персоналу, у системи організаційного консультування, спрямовані на підвищення стійкості трудових колективів, зниження кадрових ризиків і забезпечення соціально відповідального управління.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Львівського державного університету внутрішніх справ, Львівського інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, Університету Григорія Сковороди у Переяславі, у діяльність ГО «Український інститут дитячо-юнацької психотерапії та психологічного консультування».

Оцінка змісту дисертації. Заслугує на позитивну оцінку послідовність, чіткість та логічність викладу змісту й результатів дисертаційного дослідження, коректність і професійність психологічного аналізу, що свідчить про високий рівень кваліфікації Марка Михайловича, сформовані в нього вміння і навички теоретичної та практичної реалізації окреслених завдань відповідно до поставленої мети. Дисертант застосовує адекватний до предмета дослідження методичний апарат: ґрунтовний аналіз науково-теоретичних джерел, методи експертного оцінювання лідерів, психодіагностичні методики для вивчення резильєнтності, самоефективності, стилів управління та лідерства, комунікативних і організаторських схильностей, ціннісно-сміслової сфери, а також сучасні статистичні методи обробки даних. Це дозволяє всебічно виявити особливості психологічної відповідальності лідерів організацій у різних соціокультурних середовищах та її зв'язки з показниками ефективності управління персоналом.

Безперечним успіхом дисертанта є викладені у першому розділі результати аналізу теоретичних підходів до проблематики лідерства, відповідальності та соціокультурних середовищ, що уможливило виокремлення ключових концептуальних засад для побудови авторської моделі психологічної відповідальності лідерів. На підґрунті реалізованого емпіричного дослідження здобувачем старанно й креативно проаналізовано чинники впливу на психологічну відповідальність лідерів, зокрема індивідуально-особистісні характеристики, особливості соціокультурного контексту, управлінський досвід та специфіку організаційного середовища. Імпонує ретельний аналіз цілої низки важливих емпіричних корелятивів, серед яких рівень резильєнтності та самоефективності, домінуюльні стилі лідерства, виразність комунікативних і організаторських схильностей, особливості ціннісних орієнтацій. Отримані

результати виступають переконливою запорукою наукової достовірності роботи й окреслюють нові перспективні напрями подальших наукових розвідок у психології лідерства.

На цьому тлі важливим здобутком дисертанта є виокремлення структурних компонентів психологічної відповідальності лідерів, обґрунтування її ролі як системоутворюючого чинника ефективного та соціально відповідального управління персоналом, а також розроблення й апробація програми розвитку психологічної відповідальності лідерів організацій різних соціокультурних середовищ. Робота вдало структурована, кожен розділ є концептуально завершеним і змістовно відповідає меті та завданням наукового пошуку здобувача.

Стиль викладання дисертації, відповідність її тексту встановленим вимогам. Дисертацію викладено українською мовою на 245 сторінках друкованого тексту, з яких 183 сторінки становить основний зміст. Текст роботи вирізняється упорядкованістю, коректним використанням наукового апарату та наявністю всіх необхідних структурних елементів.

Структура дисертаційної роботи характеризується логічністю та доцільністю: вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Позитивне враження справляє мовний стиль здобувача, який є виваженим, академічним, містить обґрунтовані авторські пояснення, порівняння та узагальнення без надмірної публіцистичності чи описовості.

У вступній частині дисертації чітко й лаконічно сформульовано мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, окреслено методологічні засади, наукову новизну та практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію основних результатів. Перший розділ присвячено ґрунтовному теоретико-методологічному аналізу феномену психологічної відповідальності лідерів та специфіки соціокультурних середовищ, що забезпечує концептуальне підґрунтя для емпіричного дослідження. У другому розділі послідовно представлено організацію та результати емпіричного вивчення психологічної відповідальності лідерів організацій різних соціокультурних середовищ. Третій розділ містить опис та обґрунтування програми розвитку психологічної відповідальності лідерів, процес і результати формульованого експерименту, а також аналіз ефективності запропонованих заходів.

З аналізу тексту дисертації вбачається дотримання здобувачем вимог **академічної доброчесності**: коректно оформлено посилання на джерела,

використано належним чином оформлений науковий апарат, відсутні ознаки недоброчесних запозичень, що свідчить про самостійний характер виконання дослідження.

Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Джерельною базою дисертації стали фундаментальні наукові праці вітчизняних і зарубіжних науковців, присвячені проблематиці лідерства, відповідальності, соціокультурних середовищ та організаційної психології. У роботі здійснено розгорнутий теоретичний аналіз підходів до розуміння психологічної відповідальності лідерів, осмислено її зміст у контексті різних соціокультурних моделей лідерства, а також у кризових умовах тривалої російсько-української війни. Це дозволило Яремчишину М. М. створити надійну основу для подальшого емпіричного вивчення структурних компонентів психологічної відповідальності лідерів організацій та її впливу на ефективність управління персоналом.

Отримані результати дисертаційної роботи висвітлено у 8 публікаціях, з них – 3 – статті у фахових вітчизняних виданнях, затверджених МОН України, 5 – наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

У публікаціях послідовно висвітлено: теоретико-методологічні засади дослідження психологічної відповідальності лідерів; специфіку її проявів в організаціях різних соціокультурних середовищ; емпірично встановлені зв'язки між психологічною відповідальністю, особистісними характеристиками лідерів та показниками ефективності управління персоналом; результати апробації програми розвитку психологічної відповідальності лідерів. У сукупності публікації репрезентують ключові положення дисертації й забезпечують достатню повноту викладу її основних теоретичних, емпіричних і прикладних результатів.

Дискусійні положення до дисертації, зауваження та пропозиції. У цілому варто відзначити високий науковий рівень розробок здобувача за результатами проведених досліджень, обґрунтованість отриманих результатів та, водночас, вказати на певні дискусійні положення і зауваження до роботи:

1. У роботі ґрунтовно проаналізовано моделі лідерства й відповідальності, характерні для американського, європейського, азійського соціокультурних просторів, натомість емпіричне дослідження здійснюється переважно в українському контексті. Було б корисно чіткіше обґрунтувати, якою мірою наведені моделі є релевантними саме для українських лідерів та чи не

потребують вони адаптації з урахуванням специфіки воєнного й післявоєнного стану суспільства.

2. В емпіричному розділі простежується нерівномірне гендерне представництво вибірки з помітною перевагою жінок. Водночас у теоретичній частині дисертації гендерна проблематика лідерства та можливі гендерно зумовлені відмінності у проявах психологічної відповідальності висвітлені недостатньо. За таких умов інтерпретація отриманих емпіричних результатів потребує більш виразного теоретичного підґрунтя, зокрема щодо потенційного впливу гендерного чинника на виявлені закономірності.

3. У практичній частині дослідження доцільним видається розширити аналіз проявів психологічної відповідальності лідерів організацій за рахунок якісних методів. Зокрема, перспективним було б використання контент-аналізу нарративних матеріалів (есе, вільні описи) та проєктивних технік на кшталт «Я – лідер», «Моя відповідальність як лідера – це...» з подальшим їх якісним і кількісним опрацюванням. Це дозволило б виявити не лише усвідомлювані, а й частково несвідомі смисли лідерської відповідальності в умовах війни та поглибити розуміння внутрішнього світу лідера.

4. Розроблена й апробована програма є безумовною сильною стороною роботи. Водночас залишаються питання щодо можливостей її масштабування й довготривалого ефекту. Було б доцільно детальніше окреслити часові рамки відстрочених вимірювань, навести дані про стабільність досягнутих змін, а також обговорити умови адаптації програми до різних типів організацій (державних, освітніх, бізнес-структур).

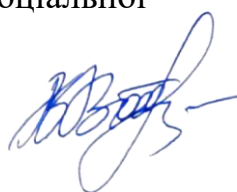
Висновок щодо відповідності дисертаційної роботи нормам

Дисертація Яремчишина Марка Михайловича на тему «Психологічна відповідальність лідерів організацій різних соціо-культурних середовищ», подана на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальностями 053 «Психологія» 073 «Менеджмент», є самостійним завершеним науковим дослідженням, виконаним на належному науковому рівні, характеризується науковою новизною, теоретичним та практичним значенням, відповідає Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, пп. 6, 7, 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету

Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, Вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом МОН України від 12 січня 2017 року № 40 і може бути рекомендована до захисту, а її автор, **Яремчишин Марко Михайлович**, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальностями 053 «Психологія» 073 «Менеджмент» з галузей знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», 07 «Управління та адміністрування».

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології
факультету педагогіки, психології та соціальної
роботи Чернівецького національного
університету ім. ені Юрія Федьковича

Валентина БАЛАХТАР

